

KÉPZELETBELI BARÁTOK A GYERMEK ÉLETÉBEN

IMAGINARY FRIENDS IN CHILDREN'S LIFE

Karászi Orsolya*

Pedagógiai Kutatóműhely, Neumann János Egyetem

Kulcsszavak:

képzelt
fantázia
barát

Keywords:

imagination
fantasy
friend

Cikktörténet:

Beérkezett: 2017. szeptember 18
Átdolgozva: 2017. szeptember 28
Elfogadva: 2017. október 30.

Összefoglalás

A gyermekek 65%-ának van külső személy által (is) nyilvánosan tapasztalható, érzékelhető, különböző, izgalmas külső és belső tulajdonságokkal rendelkező képzeletbeli barátja [11]. A számadat nagyon erősen elgondolkodtató, hiszen ha valami ilyen jelentőségű, akkor miért lehetséges, hogy nem beszélünk róla? Sok szülő saját kudarcaként értelmezi, ha gyermeke efféle barátságokat köt; hiszen úgy realizálja a jelenséget, hogy érzelmileg elhanyagolja a gyermekét, vagy, ami még rosszabb következtetés, hogy gyermeke valamiféle mentális betegséggel küzd. Jólehet, hogy bizonyos mértékben az érzelmi elhanyagoltság is közrejátszhat a hasonló barátok felbukkanásában, azonban a színes fantázia megléte is erősen befolyásolja a fantázialények megjelenését. Vizsgálódásom során azon gyermekeknek is volt ilyen barátja, akik egyébként teljesen egészséges családi szocializációs hálóval rendelkeznek. A téma sokszorosan összetett mivolta okán elkerülhetetlen annak további kutatása, további hipotézisek és okok feltárása.

Abstract

65% of children have an external, personable, perceptible, emotional, imaginative friend of various, exciting external and internal qualities [11]. This figure is very interesting, because if something is so important, then why can not we talk about it? Many parents interpret their own failure as their children make such friendships; they realize the phenomenon of emotionally neglecting your child or, worse, the conclusion that your child has some kind of mental illness. Although some emotional neglect may also be a part of the emergence of similar friends, however, the existence of color fantasy also strongly influences the appearance of fantasy creatures. During my investigation, those children had such friends who have a completely healthy family socialization network. Because of the complexity of the subject, it is inevitable to further research it, to explore further hypotheses and causes.

* Kapcsolattartó szerző. Tel.: +36 123 456 789; fax: +36 987 654 321
E-mail cím: ko.message@gmail.com

1. Bevezetés

Sok gyermek életében vannak jelen képzeletbeli barátok, azonban mégis inkább háttérbe szorul a téma annak ellenére is, hogy egyre több könyv foglalkozik ezen kérdéskörrel. Evan Kidd 2009-ben végzett kutatása kimondja, hogy a 2-6 éves gyermekek 65%-ának van képzeletbeli társa. Megint egy másik, Kádár Annamária: Mesepszichológia című kötetei szintén leírják a képzeletbeli barát meglétét. A szülők, pedagógusok gyakran félreértelmezik a jelenséget és azonnal arra gondolnak, hogy a gyermeknek valamilyen neurológiai problémája van. Azonban egyetlen esetben sem beszélhetünk elváltozásról, illetve pszichés betegségről. Ezen gyermekek teljesen egészségesek, csupán olyan érett fantázia és beleélőképesség birtokában vannak, amellyel bármikor egy másik ember helyébe tudják képzelni magukat, s így jobban megérteni annak érzelmeit és gondolkodását. Tudományos kutatásom célja, hogy feltárjam ezen képzeletbeli barátok mind külső mind belső tulajdonságait, továbbá, hogy kiderítsem a gyermekek életében milyen szerepet tölt be, milyen minőségű és mélységű kontaktus jön létre közöttük. Mindezen információk birtokában pedig olyan konzekvenciák levonását kívánom feltárni, amelyekkel jobban beleláthatunk a gyermek fantáziavilágába.

2. Főbb szakirodalmi alapok

A képzeletbeli barát témakör háttéréül leginkább a pszichológia, ezen belül pedig a fejlődéslélektan szolgál. A kezdetleges kutatások, melyek az 1930-as évekre tehetőek, még a téma negatív oldalát hangsúlyozták. Ezzel ellentétben a fantáziabarátoknak mára már feltárára került számos pozitív aspektusa is a gyermek kognitív fejlődését illetően, mint a fejlett kommunikáció (nyelvi - grammatikai megközelítésből); az érzelmek manifesztálódása; az empátia.

A kérdéskör kevésbé kutatott, leginkább külföldi szakirodalmak állnak rendelkezésünkre a téma bizonyos szintű feltárást illetően. Mégis napjainkban az érintett szülők már könnyebben információhoz juthatnak a tárgykörrel kapcsolatban különböző portálokon, illetve könyvekben egyaránt.

A témát először a szakirodalom alapján strukturáltam, melyek részletezik a gyermek képzeletét, fantáziáját [1 - 6], szülő-gyermek [7 - 8], [3], illetve kortárs kapcsolatot [3], [7 - 8], hogy ne csupán a jéghegy csúcsát láthassuk, de megfelelő alapokkal tudjunk gondolkodni a problémakört illetően. Ezután kívánom feltárni saját kutatási eredményeimet, amelyeket több részterület mentén rendszereztem.

3. Kognitív és érzelmi fejlődés

3.1. A gyermeki képzelet, fantázia

A német filozófusnak, Hegelnek köszönhetően a képzelet és fantázia mára már együttesen használható fogalmak [1]. A képzeletet két alcsoportra bonthatjuk: a produktív, illetve reprodukív képzelet csoportjaira, mely fogalmak Immanuel Kant nevéhez köthetőek. A fantáziában nagyobb részt van jelen a valóság, hiszen egy megélt, látott, ismert dolgot képzelünk tovább, míg a képzelet teljes mértékben el tud rugaszkodni a valóságtól. Bruno Bettelheim a valóság és fantázia átívelését híd építéseként fogalmazta meg [2]. A játék során is egy ilyesfajta tovább képzelési folyamat jön létre, esetünkben a képzeletbeli barátokkal történő játék tükrében. Az átélt, de fel nem dolgozott eseményeket vetíti ki a barátjával történő játék folyamán. Rodari szerint, ha a gyermek környezete elősegíti a kreativitás kibontakoztatását, úgy az a fajta találékonyság-mechanizmus beépíthető fantáziájának kivirágztatásában, élete több szférájában is. A kreativitásra tehát nevelni kell [1].

A gyermek érzelmi fejlődése egy egész életen át tartó, előre haladó tendencia [3]. Fontos hangsúlyozni az érzelmek hierarchiáját (Fischer, Shaver & Carnochan 1989), hiszen a kognitív fejlődés során bekövetkezett változások szignifikánsan kapcsolódnak a gyermek későbbi szociális hálójának kialakítási mechanizmusához azáltal, hogy maga a normarendszer továbbá a személyiség kialakulása mind másodlagos érzelmek törzsfogalmába sorolható [3].

A gyermek képzelete jóval színesebb, és szerteágazóbb, mint a felnőtteké. Ez a fajta hiátus, amely a gyermeki és felnőtt tapasztalatok között fennáll, adja meg a lehetőséget a fantázia sokkal részletgazdagabb és élménydúsabb kidolgozására [4]. Az óvodáskorban megjelenő

fantáziahazugság [6] tökéletesen szemlélteti azt, hogy a gyermek mennyivel részletgazdagabb módon, illetve bátrabban pótolja a meg nem szerzett ismeretek hiányát.

Kisgyermekkorban a fantáziát az egyik legkiválóbb módon a mese határozza meg, hiszen ennek révén tudja a gyermek a belső feszültségeit, belső szorongásait oldani. Így tehát a mese olyan táptalaja a gyermeki és felnőtt képzeletnek, amely szimbolikus képekkel és eszközökkel fejezi ki az önmegvalósításért folytatott harc és küzdelem milyenségét a végső, beteljesedett boldogság elérése érdekében [5].

3.2. Szülő – gyermek kapcsolat

A régi felfogáshoz képest ma már erősen fellazultak a családi élet szokásai, nevelési irányelvei. Erősen a gyermek került a családi élet középpontjába. A különböző pszichoanalitikusok így eltérően gondolkodnak arról, hogy vannak-e állandó sémák és alapelvek, amelyek mentén a nevelési folyamat végbemegy [7]. Új eredmények alapján azonban elmondható, hogy a nevelés globális folyamat, amelynek vannak tudatos és tudattalan komponensei, így tehát egy holisztikus folyamat révén fejti ki hatását.

A gyermekkorban megjelenő viselkedészavarok és fejlődésbeli eltérések a legtöbb esetben a szülő-gyermek kapcsolatban fellépő devianciának tudható be [8]. Azonban nem csupán a családi környezeti hatások (egymással való kommunikáció, normák, elvárások, életfilozófia) azok, amelyek részt vesznek az egyén fejlődésében, de a család által megszárt társadalmi, környezeti és szociális hatások is, mint például a barátok, a televízió használat, a szabadidő eltöltésének módja. A családi hatás lecsapódása magából a család működéséből indul ki [8], amely magába foglalja az általa létrehozott és közösen betartott szabályokat, a közös interakciót, a szociális kapcsolatokat. Mindezek mellett természetesen ezen tényezők nem önállóan befolyásolják a gyermeki fejlődést, hanem ezek közös interakciója, továbbá kölcsönös viszonya más tényezőkkel az, amely révén a fejlődés formálódik.

A korai kötődés a gyermek életében az első olyan lépcsőfok, amely nagyon erősen befolyásolja a későbbi társas kapcsolat kialakításának milyenségét. Bár Freud úgy tartotta, hogy a gyermek első kötődése csupán az éhség csillapítására szolgál, Harlow és munkatársai majomkísérlete azt támasztotta alá, hogy az anya-gyermek kapcsolat túlmutat az egyszerű fizikális szükséglet kielégítésén. Az első kapcsolódási eszköz a felnőttek és a gyermek számára az egészséges fejlődés útján csecsemőkorban alakul ki, amikor a sírás, mosolygás és szemkontaktus révén érzelmi kapcsolódás jön létre [8]. Ez a fajta érzelmi biztonság a későbbi szociális környezetben való viselkedést határozza meg.

3.3. Kortárs kapcsolatok – barátságok kialakítása

Ahhoz, hogy két ember között barátság alakuljon ki, annak feltétele, hogy bizonyos mennyiségű időt töltsenek együtt és természetesen az is elengedhetetlen tényező, hogy egy térben legyenek [3].

Shaffer és Brody (1981) szerint a morális fejlődést a gyermek társai három féle szempont alapján határozzák meg: egyrészt bizonyos viselkedés-technikákat erősíthetnek vagy gyengíthetnek, egyfajta magatartásmódként [7] funkcionálhatnak, illetve ekvivalens módon, közösen alkotják meg a szabályaikat.

Alapvetően többlépcsős technikát alkalmaznak a gyermekek. Az első ilyen lépcsőfok a nyitottság, amelyen keresztül a megszólítás révén máris kapcsolódhat kortársához. A sikeres tovább lépéshez ezután szükséges, a hasonlóság, hiszen a közös gondolkodás, szellemi tevékenység, közös érdeklődés az, amely szorosabbá fűzi a gyermekek viszonyát. Mindez azt jelenti csupán, hogy a kezdeti lépésekhez elengedhetetlen a hasonló érdeklődés, a hasonló személyiség és gondolkodás. A gyermekek ekkor tanulják meg felismerni a közös csatlakozási pontokat, amelyek a későbbi kapcsolatteremtés során elengedhetetlen eszközök lesznek. Ezután a közös tevékenység révén már sokkal mélyebbé fűzhetik barátságukat, amely természetesen új kihívások elé kell, hogy álljon ahhoz, hogy igazán mélységes korreláció alakuljon ki.

Ez a fajta „társadalmiasulás” [8] erősen befolyásolja a gyermek én-struktúráját, énképének alakulását. Az én-szelf vagy énkép egy többszegmensű, dinamikus változó „tulajdonsághalmaz” (például fizikai, szellemi, érzelmi, értelmi, társas), amely bizonyos helyzetekben más-más

részterületet kelt életre, továbbá e részterületeken belül is más-más tulajdonságot (például barátságos, nyitott, figyelmetlen, szétszórt). Adott helyzetben mindig csak az adott részterülethez szükséges tulajdonság aktiválódik, így például az iskolában a tudást megszerzését támogató és elősegítő figyelem, koncentráció, míg a játék időben a társas vagy szociális én-szelf lép életbe. A szociális tükör (N. Kollár, Szabó Éva, 62.o) az, ami befolyásolja, hogy az egyén mely tulajdonságát erősíti, illetve helyezi háttérbe. Fontos, hogy a társadalmi tükör hatása révén erősödhet, illetve gyengülhet az egyén saját maga által kialakított én-struktúrája, így nem csupán a válaszreakció releváns, hanem a harmóniateremtés az énkép és a szociális kép között.

4. Képzeltbarátok

A képzeltbaráttal kapcsolatban leginkább a fejlődéslélektan, illetve pszichológia tudománya az, amely valamennyi ismeretet tud közölni. A téma kevésbé kutatott, mégis számos információ látott napvilágot azzal kapcsolatban, hogy milyenek is lehetnek ezen barátok. Mindez az információ a gyermekek által elmesélt történetekből származó ismeret. Így amellet, hogy a téma a fantáziát kutatja, önmaga is fantáziába burkolózik. A tudomány azt vallja, hogy mindazon lények képzeltbarátokká avanszálnak, akik a gyermek életében legalább egy napig jelen voltak [9]. Az is elmondható továbbá, hogy nem csupán a fantázialények – tehát maradéktalanul a gyermek által kitalált – nevezhetők képzeltbarátnak, hanem a plüssfigurák is, amelyeket a gyermek személyiséggel ruház föl. A képzeltbarát révén a gyermekek a való életben átélt frusztrációkat, belső feszültséget, ismeretlen szituációk lehetséges helyzetmegoldási stratégiáit, illetve érzelmi hiányokat tudják pótolni. A kialakult belső feszültséget és szorongást oldó képzeltbarátok csupán addig vannak jelen a gyermek életében, ameddig rá igényt tart; pontosan addig, amíg azok „funkciójukat” ellátják. A szülőknek nem szabad, sőt egyenesen tilos a gyermeket sürgetni, hogy mihamarabb szabaduljon meg barátjától. Ez a gyermeki tudatosság fejlődésének fordulópontja. A barát révén a gyermek belehelyezi önmagát abba a szituációba, amelyet „átlag” gyermekként (szerinte) – a valóságban – nem tudna megoldani, de így, közvetett módon, tudat alatt saját maga oldja meg problémáját. Így a képzeltbarát szerepe végtelenül felelőségteljes. A képzeltbarátok, ahányan vannak, annyi féleképpen néznek ki, annyi fajta személyiséggel rendelkeznek. A gyermek mindig olyan külső és belső tulajdonságokkal ruházza fel barátját, amelyet saját magából hiányol és azonosulni kíván vele, illetve amelyet önmagában nem szeret, így úgymond átruházza azt egy másik lényre. A gyermek ebben a korban már tud különbséget tenni a valóság és az elképzelt világ között, így már azt is tisztán látja, hogy e kettő nem összemosható. Pontosán tudja, hogy a képzelt barátja csak a képzeletében született meg, és pontosan ez az oka annak, hogy kizárólag ő látja, környezete azonban nem. Tudja és elismeri, hogy van a valóság és van az ő képzelete, amely között szignifikáns különbség tapasztalható. A képzeltbarátban az a jó, hogy mindig azt akarja játszani, amit a gyermek, nem ítélkezik, empatikus, meghallgatja és megvigasztalja a gyermeket, olyan dolgokra sarkallja őt, amelyet amúgy nem merne megtenni, nagyon különlegesen néz ki – senki másnak nincs hasonló barátja.

5. Vizsgálati módszer

Kutatásomhoz a kvalitatív kutatási technika stratégiáját választottam. Azért döntöttem ezen módszer mellett, mert ez nem egy szigorú struktúrákból felépített kutatási módszer, hanem a kutatott témához – mozogjon az bármilyen széles skálán – rugalmasan illeszkedő eljárás [10]. Segítségével alkalmazkodni tudtam a kialakult szituációkhoz, továbbá a téma rugalmasságot megkövetelő mivoltához. Ezen technikán belül az interjú módszer volt a legmegfelelőbb eszköz, amellyel széles spektrumban, közvetlenül tudtam vizsgálódást végezni.

6. Vizsgált személyek

Kutatásom mintáját a hólabda módszerrel választottam ki, illetve kutattam fel. Végül 23 fővel készítettem interjút, 20 gyerekekkel és 3 felnőttel, akik közül 3 gyermeknek az interjú készítés alatt is megvolt még a barátja. Interjúimat a grounded theory módszerrel dolgoztam fel [10].

Kutatásomat Budapesten, a Hajós Alfréd Általános Iskolában végeztem. 10, 8-9 éves gyerekekkel készítettem interjút, akik közül kettőnek jelenleg is van képzeletbeli barátja. A gyermekek laikus szemmel is jól látható izgatottsággal fogadtak és alig várták, hogy beszélgethessenek velem, akire úgy tekintettek, mint a bizalmasukra. A gyermekekkel egyesével beszélgettem, egy külső személyektől és zavaró tényezőktől mentes helyen, ahol nyugodt, csendes és bizalmas környezetet tudtam kialakítani. A gyermekek nyitottak voltak, nyugodtak, de mégis izgatottak, hogy minél több információt a tudomra adhassanak. A felnőttek már csupán egy régi szép emlékként meséltek barátaikról, azonban mindhárom esetben pozitív érzelmi töltettel.

7. Eredmények

Az interjúelemzés első szakaszában szinkódolással tartalmi elemzést végeztem. Ezt követően a következő tartalmi kategóriákat alakítottam ki a képzeletbeli barát bemutatása kapcsán: együtt töltött idő, név, megjelenési forma, találkozási hely, közös tevékenység, kapcsolati jellemzők – kapcsolat mélysége.

Időbeliség:

Szinte minden esetben az óvodáskorra tehető a képzeletbeli barát felbukkanása, amely korra jellemző leginkább az én-kép erőteljes alakulása. Ekkor kerülnek a gyermekek először szorosabb viszonyba kortársaikkal, amely kialakítása több-kevesebb sikert eredményez. A barátok megléte évekre tehető, továbbá az iskolába kerülést követően általában megszűnik.

Megjelenési forma:

Ezen barátok alakja, külleme nagyon változatos; szó lehet banánról, ufó-ról, tündérről, egy teljesen irreális alakzatról, kinek semmilye nem passzol semmilyéhez; varázslórol, láthatatlan barátról, pandárol és majomról és egy sárkányról. Minden barát máshogy nézett ki, azonban mindegyik fel volt ruházva olyan külső tulajdonsággal, amely a gyermekben is megvolt – szemüveg, hosszú haj.

Nevük:

Nevüket általában kinézetükről kapták, mint például Banána, Tündér, Varázsló, vagy az azonosulás vágya miatt a gyermek nevét viselte.

Tevékenység:

Ezen barátokkal játszottak, beszélgettek olyan dolgokról, amelyeket a szülőkkel nem tudtak megbeszélni a gyermekek. Interjúm során tapasztaltam, hogy olyan nyelvi kincsestárral, szókifejezésekkel rendelkeznek interjúalanyaim, amellyel bátran és magabiztosan tudnak kommunikálni a felnőttek világában. A barátok társként, cinkostársként, jóbarátként, bizalmasként funkcionáltak; mindent tudtak a gyerekekről és viszont.

Kapcsolat:

Minden barátnak külön története volt, hogy miért van a gyermekkel, illetve honnan jött. Volt, akinek családja volt, de mivel az adott gyermeknek szüksége volt rá, így családja megértette, hogy most kicsit vele lesz. A gyermekek megosztották barátaikkal bánatukat, örömeiket, de ha a gyermeknek csupán játszótársa volt szüksége aznap, akkor ezt megértették a képzeletbeli barátok, és aznap nem beszélgettek, csak annyit, amennyit az adott játék „megkövetelt”. Nagyon érdekes volt számomra, hogy a gyermekek teljesen tisztába voltak vele, hogy barátjukat csak ők látják és nem igazi, csupán ők képzeltek el. Még inkább szerették ezt a tudatot, még különlegesebbnek ítélték meg őt azáltal, hogy valahol tudták, nem valóságos. Véleményük azt volt a képzeletbeli barát témáról, hogy egyáltalán nem rossz, sőt nagyon is hasznos egy ilyen barát és nagyon jó dolog, hiszen így mindig van egy biztos pont az életükben, egy biztos társ, akihez akkor és addig tudtak fordulni, amikor és ameddig csak szükségük van rá. Interjúalanyaim közül csupán kettőnek volt a beszélgetés során is képzeletbeli barátja, a többi gyermek csak múltidőben tudott beszélni róla. Az általam megkérdezett gyermekek körében a családi háttér teljesen átlagosnak mondható; volt egyke gyermek, illetve elsőszülött gyermek is, amely tényezők kutatások [11] eredményeképp elmondható, hogy lehetséges indikátor a képzelt barát meglétében.

8. Összegzés

A szakirodalmat, illetve az általam megtudott információkat összevetve arra a következtetésre jutottam, hogy a gyermek életében megjelenő barátok jóval pozitívabb hatást gyakoroltak a gyermek szociális, emocionális és kognitív fejlődésére. A gyermekek grammatikai nyelvezete strukturáltabb volt, sokkal választékosabban fejezték ki magukat kortársaiknál. Empatikus képességeik fejlettebbek voltak, mint kortársaiké, sokkal hamarabb és jobb rálátással éreztek rá társaik érzelmi állapotára. Fantáziájuk részletgazdagabb volt, ezáltal kognitív képességeik fejlődésében hamarabb érték el sikereket. Mindezeket figyelembe véve azt gondolom, hogy a témával bátrabban lehetne bánni, egyfajta iránymutatóként lehetne rá tekinteni a gyermeki lélek, gondolkodásmód és fantázia feltárásához.

9. További kutatási lehetőségek

A kutatási témámat csupán elkezdtem feltárni, teljességében még hiányosságok vannak. Ezeket a hiányosságokat további tényfeltárásokkal tudnám pótolni, többek között, hogy vajon van-e, lehet-e köze az óvoda – iskola átmenetnek a képzeletbeli baráttal történő kooperációban. Értem ezalatt azt, hogy marasztalásra bírja, avagy inkább elhessegeti. Ha az átmeneti folyamat során feszültség alakul ki a gyermekben, akkor ez miképp befolyásolja a képzeletbeli barát további létét? A beilleszkedési konfliktus erősíti a barát jelenlétét vagy inkább elűzi azt? A gyermekek azért hozzák-e létre őt, hogy egy különleges baráttal barátkozhassanak? Valakivel, aki senkinek sincsen csak neki?

Terveim között szerepel ezen kérdés-csoport feltárása a jövőben, mely segítségével átfogóbb, részletesebb rálátást tudok biztosítani a képzeletbeli barátok mivoltára.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozunk a kutatás támogatásáért, amely az EFOP-3.6.1-16-2016-00006 „A kutatási potenciál fejlesztése és bővítése a Neumann János Egyetemen” pályázat keretében valósult meg. A projekt a Magyar Állam és az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával, a Széchenyi 2020 program keretében valósul meg.

Acknowledgement

This research is supported by EFOP-3.6.1-16-2016-00006 "The development and enhancement of the research potential at John von Neumann University" project. The Project is supported by the Hungarian Government and co-financed by the European Social Fund.

Irodalomjegyzék

- [1] Gianni Rodari (1999), A képzelet grammatikája, Komp Nyomda, Solymár
- [2] Stöckert Károlyné, 2003, A képzeletről és a fantáziajátékokról, Óvodai nevelés, LVI. évf. 2003. Dec. 10. szám, 440. o.
- [3] Cole, Michael; Cole, Sheila R. (2001), Fejlődéslélektan, Osiris Kiadó
- [4] Kaposvári Egyetem, Dr. József István PhD, főiskolai docens (2011), Fejlődépszichológia: 4.2.4.3.3. A képzelet
- [5] Mérei Ferenc – V. Binét Ágnes (1972) Gyermeklélektan, Gondolat Könyvkiadó
- [6] Ranschburg Jenő (1999), KISGYERMEKNEVELÉS 1. évfolyam 1. szám, Magyar Óvodapedagógiai Egyesület szakmai folyóirata, 3-8. oldalig
- [7] Vajda Zsuzsanna (1994), Nevelés, pszichológia, kultúra, Dinasztia Kiadó
- [8] N. Kollár Katalin, Szabó Éva (2004), Pszichológia Pedagógusoknak, Osiris Kiadó, Budapest, 29-89. o.
- [9] HVG pszichológia (sz.n.). (2013/04.) http://hvg.hu/plazs/20131220_Segitseg_kepzeletbeli_baratja_van_a_gyere
- [10] Sántha Kálmán (2006) Mintavétel a kvalitatív pedagógiai kutatásban. Kutatás-módszertani Kiskönyvtár. Gondolat Kiadó. (69-74. oldal)